

DET INDISKRETE SAMFUND

Christian Bloß/Helmut Müller-Engbergs:

Die indiskrete Gesellschaft. Studien zum Denunziationskomplex und zu inoffiziellen Mitarbeitern. Frankfurt am Main, Verlag Polizeiwissenschaft 2014. 268 s. 29,80€ ISBN: 978-3866763845.

Af Lasse Rahn

Privatliv skal forblive privat. Et krav, som næsten alle vil kunne skrive under på. Men det gælder kun, så længe det drejer sig om efterretningstjenesteres indsamling af personlige informationer eller f.eks. ønsket om at sløre ansigter og informationer på Google-Streetview.

Meget mindre sensible er borgerne, når det drejer sig om personlige informationer på sociale netværk, Facebook-opdateringer, frivillig blodtægning af indkøbsmønstre mod rabatordninger eller forholdet til CPR-nummeret, som velvilligt oplyses ved enhver lejlighed. Der er tale om en gigantisk mængde af personlige data, som flyder rundt på nettet og giver efterretningstjenesterne kronede tider. I princippet er det harmløst, når man ikke ligefrem er islamisk terrorist eller russisk agent, for efterretningstjenesterne gemmer i forvejen samtlige telefonforbindelser og lytter med, hvor det er relevant, mens de konstant scanner internettet.

Den lemfældige omgang med personfølsomme informationer står i bizar kontrast til nutidens fordømmelse af den måde, DDR's efterretningstjeneste "Ministerium für Staatssicherheit" (MfS) med mere end 90.000 fastansatte medarbejdere og endnu flere uofficielle medarbejdere under Erich Mielke indsamlede informationer om DDR-borgerne for at kontrollere landets befolkning. På trods af den allerede omfattende forskning i den østtyske statsikkerhed og dens arbejdsmetoder er der stadig meget at erfare om efterretningstjenestens struk-

tur, arbejde og virke. Æren for, at det er muligt, skal tilskrives den østtyske borgerrettighedsbevægelse, der ved DDR's sammenbrud for 25 år siden besatte Stasis kontorer og sikrede store dele af dets arkiv, som i dag bestyres af "Die Behörde des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik" (BStU).

Det foreliggende værk er resultatet af Christian Bloß' og Helmut Müller-Engbergs studier i BStU-arkivet, der indgående beskæftiger sig med MfS's [u]officielle medarbejdere og landets denunziationskompleks, dvs. borgernes angiven eller stikken af hinanden, hvilket defineres og eksemplificeres nærmere i bogens første kapitel. Forfatterens målsætning med værket er at skabe et mere differentieret billede af begrebet denuntiation i DDR, for hvor nogle frivilligt har leveret informationer til statsikkerheden, er andre "officielle partnere" direkte blevet forpligtet og tvunget til at samarbejde. Forskernes arbejde har resulteret i ti af hinanden uafhængige artikler, der med hver deres indgangsvinkel belyser emnet denuntiation og statsikkerhedens uofficielle medarbejdere i DDR.

Undersøgelserne viser, at statsikkerheden ikke kun benyttede sig af et massivt pres, men også af listige tricks for at opnå informationer og nedbryde dem, man anså for at være til fare for staten. Man organiserede faglige og arbejdsmæssige fiaskoer, spredte rygter hos naboerne

og i vennekredsen. Delvist nåede spionagen helt ind i ægtesengen.

Ved murens fald i 1989 havde Stasi omkring 189.000 uofficielle medarbejdere (IM). Det svarer til, at lidt mere end 1% af DDR's befolkning fungerede som informanter for MfS. Foreliggende værk viser imidlertid, at dette grundlæggende er forkert. Beskæftiger man sig udelukkende med de uofficielle medarbejdere, ser man nemlig kun på en brøkdel af spionagestatens apparat. Ud over de registrerede informanter rådede MfS over et netværk af såkaldte "Auskunftspersonen" (AKP), der blev hvervet i alle dele af samfundet. AKP'er har i hverdagen f.eks. været politimænd, toldere, kommunalt ansatte, lærere, fabriksledere, medlemmer af foreninger eller bare helt almindelige naboer. Müller-Engbergs definerer AKP som personer, der bevidst eller ubevidst har videregivet informationer til statssikkerheden. Derudover er han stødt på begreberne "Gute Menschen" (GM) og "Brauchbare Menschen" (BM), som han definerer som personer, der havde en positiv indstilling over for statssikkerheden, og som kunne bruges i forbindelse med løsningen af bestemte opgaver, hvor man havde brug for informanter ud over de uofficielle medarbejdere, hvor en bredere operativ basis var nødvendig. Müller-Engbergs betegner disse informanter som medlemled mellem IM og AKP, som i deres operative arbejde ikke adskilte sig fra IM'ernes. Det påvises, at 1/3 af alle informationer i distriktet Plauen blev skaffet af GM, og de blev betragtet som en stående reserve for statssikkerheden, der om nødvendigt kunne registreres som uofficielle medarbejdere.

Der har været store regionale forskelle i brugen af AKP og GM, og flere steder er kartotekerne i årene 89/90 blevet destrueret, men fra Rostock foreligger der arkivmateriale, der viser, at ikke mindre end 18% af den lokale befolkning var registreret som potentielle informanter. Eksemplet fra Rostock må dog gælde som et ekstremt tilfælde, da beregninger fra kredsen Saalfeld i Thüringen viser, at ca. 5,7% af befolkningen leverede informationer til statssik-

kerheden. Bloß og Müller-Engbergs antager på baggrund af en konservativ beregning, at der i hele DDR var omkring en million mennesker, som har leveret informationer til statssikkerheden, hvilket er fem gange så mange som hidtil antaget.

Forfatterne vil ikke betegne alle disse informanter som denuncianter: "*For den klassiske denunciant henvender sig af sig selv til myndighederne for at bagtale andre. IM blev derimod grundlæggende kontakten af statssikkerheden.*" Det samme er gældende for AKP og statssikkerhedens officielle partnere, der delvist er blevet forpligtet til at samarbejde via loven. Samtidig har der været der været mange IM, AKP, kollegaer og chefer på arbejdspladserne, som uden etiske overvejelser frivilligt har leveret informationer til statssikkerheden. I disse tilfælde bør man tale om denuntiation. Forfatterne påpeger: "*Det handler om differentiering i stedet for generalisering.*"

Ministeriet for statssikkerhed skaffede ikke bare informationer om personer fra den almindelige befolkning. Christian Bloß påviser, at efterretningstjenestens chef Erich Mielke var i besiddelse af et særligt hemmeligt arkiv under navnet "Rote Nelke", som han havde anlagt over DDR's politiske elite. Her gemte han kompromitterende materiale om personer som uddannelsesminister Margot Honecker, landets førstedame, og andre toppolitikere. Mielkes arkiv er blevet destrueret efter murens fald, men de rekonstruerede rester viser, at han var i besiddelse af belastende informationer, der gik helt tilbage til nazi-tiden, men som også omfattede informationer om familiemedlemmer, der planlagde flugt til Vesttyskland. Materialet kunne benyttes til afpresning af DDR-eliten.

Arkivet viser også, at 22 % af medlemmerne og kandidaterne til SED's centralkomite i 1986 havde været registreret som IM for efterretningstjenesten. Personerne leverede informationer til statssikkerheden, men fik omvendt også informationer fra statssikkerheden, der blev benyttet til at planlægge den personlige karrierevej i partiet. Herefter bevæger undersøgelsen sig videre

til spørgsmålet om, hvilken motivation, der lå til grund for at levere informationer om sine medmennesker i DDR til statssikkerheden. Det fastslås, at baggrundene har været forskelligartede og skiftede karakter i løbet af årene.

Artiklerne er underbyggede med omfattende henvisninger til BStU's arkivmateriale og en enorm mængde sekundærlitteratur fra aktuelle studier, men også fra ældre DDR-undersøgelser. Forfatterne redegør for deres metodiske overvejelser og udfordringer i forbindelse med undersøgelsen af de ti emner, der også klarlægger omfanget af mindreåriges og kvinders arbejde for statssikkerheden samt de risici, der spillede ind ved efterretningsarbejdet, når agenter havde børn. Afsluttende tager Müller-Engbergs hul på et nyt undersøgelsesområde, der omhandler

de DDR-borgere, der har nægtet at samarbejde med sikkerhedstjenesten. Det påpeges, at dets omfang nok aldrig vil kunne klarlægges præcist, men at der tegner sig et foreløbigt billede af, hvilke strategier, folk har anvendt til at undgå samarbejde. Forskningen på dette område står ved sin begyndelse.

Forfatterne zoomer i deres ti artikler helt ind på de berørte personer fra de forskellige dele af landet, og benytter kilderne som cases. Gennem de kildene studier kommer man tæt på deres tanker og overvejelser, men får også et præcist billede af statssikkerhedens netværk af informanter. Som læser kan man dog savne en afsluttende sammenfatning, hvor antologiens hovedspørgsmål om landets denuntiationskompleks skæres helt ind til benet.

ANMELDELSE

BLE ØST VEST?

Ingrid Brekke: *Da øst ble vest. Livet i Europa etter kommunismens fall.*

Utgitt av Kagge forlag AS, Oslo, 2014, sider: 238. ISBN: 978-82-489-1494-5

Af Astrid Carlsen

Ingrid Brekke er utenriksjournalist i den norske avisen *Aftenposten*. Hun har bodd flere år i Berlin, og i to år var hun *Aftenposten* sin korrespondent der. *Da øst ble vest. Livet i Europa etter kommunismens fall* er hennes første bokutgivelse, og boken har et tydelig reportasjepreg. Den kan leses som en akademisk beretning fra Brekke sine reiser i Tyskland, Polen, Ungarn og Romania. Historier og beskrivelser fra disse landene fra tiden før andre verdenskrig og frem til i dag fortelles hovedsakelig gjennom de personlige historiene til mennesker Brekke møter mer eller mindre tilfeldig på reisene sine. Det er altså ikke bare livet etter kommunismens fall som beskrives i boken. Tittelen *Da øst ble vest* spiller på endringen av Øst-Europa som begrep; fra å bli tolket politisk under den kalde krigen, blir betegnelsen i dag brukt som en geografisk definisjon.

Det er unge demokratier med store utfordringer som beskrives i boken. Selv om kommunisme har blitt erstattet med kapitalisme, og slik sett har øst blitt vest, er det nok av problemstillinger for Brekke å undersøke i landene hun reiser til. Hun skildrer problemer som korrupsjon, økonomiske utfordringer, romfolkets manglende rettigheter, økende popularitet til det nasjonal-konservative partiet Fidesz i Ungarn og grenser som stadig har blitt trukket på nytt, noe som har ført til at folk har måtte flytte for å kunne bo på samme sted som «sin» nasjon.

Deler av boka til Brekke handler om andre verdenskrig og dens ettervirkninger bak jernteppet. Det er alene et poeng som gjør boken vel verdt å lese. I kapittel 4, *Blodlandene*, skriver Brekke: «I Norge er vi vant til at historien om andre verdenskrig fortelles med hovedvekt på Vest-Europa, noe som selvsagt også skyldes at jernteppet effektivt delte Europa i to, blokkerte informasjon og reisemuligheter...». Her påpeker forfatteren, ved å vise til den amerikanske historikeren Timothy Snyders sin bok *Dødsmerkene*, hvordan den kalde krigen fratok oss i Vest-Europa en forståelse av den felleseuropeiske tragedien krigen utgjorde, og av hvor det reelle tyngdepunktet til krigen var. I tillegg til denne manglende forståelsen var nok også forestillingen om et homogent Øst-Europa ofte gjeldende før murens fall. Som baksideteksten til boka oppsummerer det: Fra å være «de grå østblokk-landene» er dette området i dag et konglomerat av svært ulike nasjonalstater.

Høsten 2014 ble det gitt ut en annen bok i Norge, også skrevet av en journalist. Om enn med et mer nedtonet reportasjepreg, så er denne boken også en politisk og kulturell reiseskildring fra Tyskland. Boken *Tyskland stiger frem* av Stein Inge Jørgensen er mer analytisk i sin form, selv om de tilfeldige møtene også her spiller en rolle. Kanskje ikke rart når man som journalist skriver sakprosa. Bøkene har en ting til felles: Både Brekke og Jørgensen kommer med en oppford-

ring til leserne om å merke seg med hvilket utgangspunkt historien fortelles. De ber oss begge se med oppmerksomhet på Tyskland og landene i Øst-Europa i dagens politiske situasjon. Brekke skriver i etterordet i sin bok at med det norske blikket utover Europa, er det lett å gå glipp av posisjonen Tyskland har hatt i århundrer, ikke minst østover. Vi har helst sett vestover, mot Storbritannia og USA, og kanskje har vår egen avvísning av EU-medlemskap gjort oss mindre interesserte i å skjønne hva EU og Europa faktisk er?

Jørgensen er inne på nettopp dette i sin bok. Han skriver at Tyskland igjen fremstår som Europas mektigste og viktigste land, 75 år etter andre verdenskrig. Perioden hvor Tyskland har holdt seg i skyggen er over og konsekvensene for Norge er klare: Vi må slutte å fiksere på USA og Storbritannia som «ankerfeste» for vår sivilisasjon, og vende blikket sørover mot Tyskland.

I etterordet til boken samler Brekke trådene fra reisene sine og kommer med tanker om Europas fremtid, med vekt på Øst-Europa. Teksten blir naturlig nok litt springende, men har et mislykket elvecruise langs Donau som rammefortelling. Denne turen begynner i Passau, og etter 4 dager er Brekke i Serbia og skjønner at reisen ikke var en god idé. Men boken vinner mye på den delvis personlige og tydelige fortellerstemmen, og hvordan den på underholdende vis klarer å skildre de store politiske linjene

ved å konkretisere dem gjennom ulike privatpersoners levde liv.

Med henvisninger til en avisartikkel av den finsk-estiske forfatteren Sofia Oksanen som ble trykket våren 2014 i en tysk avis, kommer spørsmålet opp om de siste 25 årene vil bli stående igjen som en egen epoke i Europas historie, tiden mellom de kalde krigene. Slik den politiske situasjonen utviklet seg i 2014, har vi, igjen meg henvisning til Snyder, i dag et Europa med nye fronter som trer mer og mer tydelig frem: et demokratisk og liberalt EU og et diktatoriske Putin-regime som vektlegger tradisjonelle verdier, religion og sterkt lederskap. Og i mellom disse, et Ukraina i krise. Oksanen spør, med henvisning til Molotov-Ribbentrop-pakten, om vesten igjen vil forråde Øst-Europa ved å la være å stoppe det hun ser som en mulig russisk imperialisme. Uansett spiller Tyskland en nøkkelrolle i forholdet mellom Europa og Russland, kommenterer Brekke.

Boken *Da øst ble vest* vil kanskje ikke gi enhver leser så mange nye perspektiver på Tyskland og det tidlige Øst-Tyskland, men landene Brekke reiser videre til i boka, Polen, Ungarn og Romania, er land som får lite dekning i nyhetsbilde i Norge. Vi får håpe Brekke fortsetter med reisene sine og fortsetter å fortelle om dem. I denne runden tok hun en sving utenom blant annet Tsjekia og Slovakia. Dit kan hun gjerne dra neste gang.

KAMPPLADSER, SOCIAL DUMPING & FAGBEVÆGELSEN

Jakob Mathiassen og Klaus Buster Jensen: Kamppladser. Østarbejdere og social dumping i byggeriet. Informations Forlag 2014. 311 sider. 299,95 k. ISBN: 97887-7514-4402.

Af John Juhler Hansen

På omslagets bagside står der: "På landets byggepladser har der siden EU's østudvidelse for ti år siden udspillet sig en hård kamp om løn og arbejde." Og bogens forfattere kommer grundigt rundt om østeuropæiske entreprenører, udenlandske bagmænd og især de københavnske byggearbejderen kamp mod social dumping.

Fra maj 2004 kom bølgen af billig østeuropæisk arbejdskraft til Danmark. Bogen er bygget op om seks konflikter om løn- og arbejdsforhold i 10-års perioden frem til 2014. Meget aktuelt afsluttes bogen med Metro Cityringen under overskriften "Vi er alle polakker nu!" Politikerne vildledte befolkningen, da de lovede, at østudvidelsen ikke ville få nogen betydning for Danmark. Som forfatterne skriver: "Østudvidelsen er den største forandring af det danske arbejdsmarked siden industrialiseringen, men det har været en stille omvæltning, der er foregået i ly af opturen i starten af det nye årtusinde."

Inden for Dansk Byggeri var man ikke i tvivl om, at et fælles arbejdsmarked på 500 millioner mennesker var en fordel, da deres direktør udtalte: "Hvis en fornuftig dansk arbejdsgiver kan få udført et lovligt og lige så godt produkt til halv pris, så er han sådan set en dårlig arbejdsgiver, hvis han ikke overvejer det seriøst." Modparten hos LO tog noget mere naivt på problemerne. I 2002 udtalte LO's formand Hans Jensen, at kom der østeuropæisk arbejd-

skraft til Danmark: "Så bliver det på danske overenskomstvilkår. Det skal vi nok sørge for."

Makkerparret bag bogen er jord- og betonarbejder Jakob Mathiassen og journalist Klaus Buster Jensen. Førstnævnte aktiv i 3F, sidstnævnte ansat på Fagbladet 3F. Det er både arbejdsforhold og ikke mindst lønforhold, bogen beskriver. Om løndumping citeres en håndværker således: "En dansk faglært håndværker vil helst opfattes som en del af middelklassen, og det kræver altså en hyre på omkring de 200 kr. i timen." Det svarer i runde tal til en månedsløn før skat på 32.000 kr., op imod en østeuropæers 10.000 kr. i skattefri månedsløn og et tilsvarende beløb i rejsefradrag. Taberen blev dermed både den danske håndværker og samfundet i manglende skatteindtægter. De nyeste tal i bogen fortæller om en undersøgelse foretaget i 2009 på Københavns Universitet, der da viste at en polsk håndværker med dansk fuldtidsjob tjente 8.000 kr. mindre i løn end en tilsvarende dansker.

Men fra 2004 fik de danske fagforeninger store udfordringer, næsten for store! Indtil da var så godt som alle byggebranchens arbejdsgivere momsregistrerede danske virksomheder. Men de nye aktører fra Østeuropa havde adresse i deres hjemlande – og umulige for en (dansk) fagforening at få i tale. Overgangsordningen i de første syv år var, at udenlandske arbejdere havde seks måneders skattefrihed, samt op til 125.000 kr. årligt i rejsefradrag, nu nedsat til

50.000 kr. Konsekvensen blev mange ugentlige arbejdstimer til en lav timeløn. I 2008 var der pludselig 20.000 østeuropæere beskæftiget i dansk byggeri.

Med finanskrisen i 2008 gik nybyggeriet i stå. I 2009 steg ledigheden inden for byggefagene fra 3 til 10 procent. Hvert femte job – 40.000 ansættelser – forsvandt. Men østeuropæerne rejste ikke “hjem”. Statistikken viser, at der i 2012 var 73.000 østarbejdere i Danmark. Danske fagforeninger havde svært ved at få dem i tale.

Klaus Buster Jensen har skrevet bogens perspektiverende baggrundskapitler. I kapitlet “De polske kollegaer” nævnes det, at 2.400 polske arbejdere er bosat i Danmark, samt at der beskæftiges 15.000 østeuropæiske byggearbejdere, men heraf er blot 400 medlem af 3F. På trods af, at hver anden polsk arbejder har oplevet at blive snydt i løn.

I det følgende baggrundskapitel: “Samfundet i krig med sig selv”, opsummerer forfatteren samfundets problemer med social dumping. De består i systematisk snyd med rejsefradrag, manglende indbetaling af skat samt at hvert andet byggefirma slet ikke har været registreret i “hjemlandet” førhen. Kun en ud af fire udenlandske firmaer som arbejdede ulovligt i Danmark fik en bøde.

I 2012 var der rejsegilde på et stort offentligt byggeri i Aarhus ved navn Navitas. Arrangementets hovedtaler var byens socialdemokratiske borgmester Jacob Bundsgaard, der sagde: “Det bliver et vartegn for Aarhus. Det er en fantastisk bygning, som bliver ramme om det, vi skal leve af i fremtiden.” Mens de indbudte gæster nød rejsegildet, var der knap så stor begejstring blandt de demonstrerende byggearbejdere uden for byggepladsen. Navitasbyggeriet blev opført uden lærlinge, og primært af underbetalt østeuropæisk arbejdskraft. Entreprisen til 700 mill. kr. havde som hovedentreprenør E. Pihl & Søn A/S. Deres direktør var samtidig formand for Dansk Byggeri. Om Navitasbyggeriet skrev den lokale afdeling af 3F, Rymarken: “Pihl & Søn A/S... holder efter

vores mening og i bedste fastelavnstradition hele byggebranchen og Aarhus for nar... gennem kadaverdisciplin, underbetaling, summariske fyringer m.m.” Året efter viste det sig, at Pihls forretningsfidus med billige udenlandske underentreprenører ikke holdt, for i august 2013 gik de fallit.

I dag ses social dumping tydeligt ved bygningen af Københavns Metro, hvor tre af fire ansatte er udlændinge. Udenlandske firmaer dømmes for systematisk underbetaling. Også Metrobygherrerne har problemer med det psykiske arbejdsmiljø, der præges af trusler, vold, sexchikane og mobning. En tidligere medarbejder i CMT udtalte: “Hver eneste dag er der trusler... Strategien er ledelse gennem frygt.” Bogen konkluderer, at hvis kulturen blandt de 260 arkitekter, ingeniører og andet administrativt personale er så ringe, er det måske ikke så mærkeligt, at også mange af underentreprenørerne har problemer.

Metrobyggeriet har ansat mange tyske og sydeuropæiske bygningsarbejdere, hvorfra underentreprenørerne også kommer. Her er et andet hierarki, end det ellers er beskrevet i bogen, vel især fordi der er så få ansatte danske bygningsarbejdere. Forfatterne nævner, at de tyske bygningsarbejdere lønnes dårligere end deres polske kollegaer, samt at de portugisiske arbejdere er nederst i hierarkiet.

Social dumping er ikke begrænset til dansk byggeri. Den er gal inden for brancher som gartneri, transport- og rengøring. Her opsiges danske arbejdere og erstattes af østeuropæisk arbejdskraft. Lønnen sættes ned, samtidig med at tempoet sættes op.

Regeringsskiftet i 2011 betød opstramning og bedre lovgivning. Man skal heller ikke glemme, at “arbejdskraftens frie bevægelighed” har fået dybe konsekvenser i Øst- og Sydeuropa. De bedst kvalificerede rejser ud. Et land som Polen mangler nu kvalificeret arbejdskraft og har 1 million udenlandske arbejdere. De kommer især fra Hviderusland og Ukraine, men også fra Vietnam og Kina. Mange bor under forfærdelige forhold og betales med må-

nedsłønninger ned til 200 kr. Hvem sagde, at slaveriet er ophørt, såvel i Danmark som i det øvrige EU?

I det afsluttende kapitel hedder det, at intet EU-land undgår at mærke konsekvenserne af det stigende pres på løn- og arbejdsvilkår foruden arbejdsløshed. Om fagbevægelsen står der: "Det er som om, de vesteuropæiske fagforeninger har stablet sandsække op ad huset for at sikre sig mod oversvømmede kældre ved et mindre skybrud. I stedet er de blevet ramt af en tre meter høj flodbølge."

Bogen kommer godt rundt om sit emne. Anmelderen har to anker. For det første ville den have vundet ved en opstramning af afsnittene om konflikterne, der er blevet lige lovligt detaljerede. For det andet, at bogen mangler at binde følgende sløjfe: Blev dansk byggeri reelt billigere af at blive "konkurrenceudsat", hvilket jo er hele ideen i EU? Eller var taberne både lønmodtagerne og (det danske) samfund, ofret på EU-liberaliseringens alter?